

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Катерини Федоришиної «Вплив геополітичного середовища на розвиток демократії (на прикладі України)» подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 «політологія»

Актуальність теми дослідження. Демократичний перехід (транзит, демократизація) у країнах, які колись становили так званий «соціалістичний табір» і який почався в цих країнах майже одночасно, призвів до формування різних політичних режимів після більш ніж тридцяти років трансформації – від консолідованих демократій у Центральній-Східній Європі та Балтії до відкрито авторитарних політичних режимів у республіках Азії, Білорусі та Росії. Тобто крах соціалістичного блоку спричинив «безпрецедентний демократичний прорив». За підрахунками відомого американського політолога Ф. Фукуяма, з 1970 р. по 2010 р. кількість демократій у світі зросла з 35 до 120, тобто демократіями за цей період стали близько 60% країн світу. На початок 2020 р. із 167 країн, представлених у рейтингу компанії “*The Economist Unit*”, 76 віднесено до таких, що мають ліберальну (електоральну) демократію, 53 є авторитарними.

Якщо проаналізувати підходи, які пояснюють причини успіху або провалу демократизації зазвичай на перше місце вчені ставлять соціокультурні фактори – рівень розвитку політичної культури, політичної свідомості, економічні спроможності держави тощо. Водночас події останнього десятиріччя доводять, що чи не основну роль в успішності демократичного транзиту має той факт з якими країнами транзитна країна встановлює партнерські стосунки, з ким вибудовує економічні стосунки, на чий досвід реформ спирається тощо.

Стосовно колишніх соціалістичних країн і республік європейської частини СРСР, у політичній транзитології є думка, що саме «відстань до Брюсселя» визначає рівень розвитку демократії у цих країнах. Дійсно, після трьох десятиліть після краху «соціалістичного табору» стають очевидними причини успіху або неуспіху демократичного транзиту в тій чи іншій країні, які фактори виявилися визначальними, а які другорядними, якими є способи взаємодії міжнародних акторів і т. ін. А нинішня російсько-українська війна, повномасштабна військова фаза якої розпочалася 24 лютого 2022 року, і вже кількомісячне протистояння російській військовій агресії актуалізує тему ролі зовнішніх впливів не тільки у питаннях безпеки, а й загалом у розбудові інституційної спроможності транзитних країн, в запобіганні військових конфліктів, війн тощо. З огляду на це при проведенні наукових досліджень, при практичній реалізації реформ важливо виокремлювати форми та способи зовнішніх впливів, їх позитивну та негативну роль. Викладені міркування підтверджують актуальність даної дисертаційної роботи.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій роботи ґрунтується на послідовному дотриманні визначеної методології, чітко аргументованою і науково обґрунтованою метою і завданнями дослідження, об'єктом і предметом дослідження. З окресленою метою авторка цілком справилася. Крім того, у роботі використано доволі широку джерельну базу. Дана робота вирізняється саме професійною охайністю автора – ретельним, акуратним і коректним вивченням досліджень, які стосуються цієї тематики – зарубіжних і вітчизняних, їх згадування у тексті, що є необхідною умовою наукового дослідження при формулюванні наукової новизни і завдяки чому висновки дослідження виглядають аргументовано і переконливо. В ході аналізу проблеми зовнішніх впливів на розвиток політичних режимів в геополітичному середовищі, дисертантка звернулася до проблеми вимірювання політичного режиму, зокрема – демократії. Релевантним інструментом вимірювання розвитку демократії авторка цілком обґрунтовано вважає щорічні індекси демократії, які визначають розвиток політичних режимів чисельно, вимірюючи ступінь демократичності або недемократичності у відповідності до обраних шкал оцінки. Відповідно, різні індекси використовують різний набір факторів і несхожі шкали оцінки. Різниця методологій індексів призводить до розмитих показників демократії по країнах, в залежності від індексу.

В дослідженні проаналізовано за силою зв'язків фактори оцінки розвитку демократії України за 2006–2018 рр. в рамках індексу The Economist Democracy Index за такими факторами: «електоральний процес та плюралізм»; «громадянські свободи»; «функціонування уряду»; «політична участь»; «політична культура». На підставі цього аналізу авторка робить висновок, який я поділяю, що демократія в країні підтримується саме інституційними характеристиками (правилами), а не політичною культурою громадян.

Також у дослідженні проаналізовано динаміку розвитку демократії України в обраний проміжок часу і за індексом Freedom In the World та індексом Polity IV за такими параметрами: «свобода слова та переконань»; «плюралізм та участь»; «права на збори та асоціації»; «верховенство права»; «електоральний процес»; «функціонування уряду»; «персональна автономія та індивідуальні права».

На основі проведеного дослідження дисертантка з'ясувала, в обраному геополітичному середовищі зв'язки динаміки зміни розвитку демократії (на прикладі України) не демонструють чітку прив'язку до типу політичного режиму; оцінка розвитку демократії країни, включаючи оцінку її зв'язків із геополітичним середовищем, залежить від специфіки обраного для дослідження індексу (для релевантної оцінки рекомендується використовувати декілька індексів з різними концептуальними вимірами); специфіка чутливості країни до зв'язків середовища і потенційних зовнішніх впливів (на прикладі України) не демонструє чітку прив'язку до типу політичного режиму; собливість розвитку демократій неповного транзиту в

обраному геополітичному середовищі (на прикладі України) визначається ухилом в одновимірність імплементації демократичного концепту – можуть втрачатись виміри, що не є пріоритетними для реалізації базової концепції демократії.

Методологічна основа дослідження становить широку гаму загальнонаукових та спеціальних методів дослідження – кількісних та якісних, достатніх, на наш погляд, для розкриття теми. Для теоретичного обґрунтування проблематики, що досліджувалася, Катериною Федоришиною застосовано сучасні підходи неоінституціоналізму, які дали змогу розкрити ключові параметри впливу геополітичного середовища на характер демократичних транзитів. Системний підхід застосовано для аналізу множинності теоретико-методологічних підходів до вивчення сутності політичного режиму, демократії, зовнішніх впливів на політичні режими та специфіки впливів на розвиток демократій в геополітичному середовищі; метод групування та ранжування – для визначення основних факторів зовнішніх впливів на розвиток демократій в геополітичному середовищі; метод експертних та соціологічних опитувань – опосередковано через дані індексів демократії – для кількісної оцінки розвитку політичних режимів, зокрема, демократій визначеного геополітичного середовища; кореляційний аналіз – для визначення специфіки зв'язків показників розвитку демократій та в цілому політичних режимів у визначеному геополітичному середовищі України з розвитком демократії України; порівняльний аналіз – для порівняння теоретичних підходів до визначення сутності політичних режимів, моделей демократії, індексів демократії та результатів аналізу розвитку демократії України за декількома обраними для дослідження індексами демократії.

Емпірична база кількісних даних становить результати міжнародних моніторингових дослідницьких проєктів: The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV, результати авторського кореляційного аналізу та групування даних, проведених дисертанткою.

Звертає на себе увагу й чітка **структура роботи**, послідовність та аргументованість положень дисертації. В дисертації досліджено та систематизовано теоретичні підходи, понятійно-категоріальний апарат і методологічний інструментарій, якими оперує авторка, і які пояснюють логіку зовнішніх впливів, роль геополітичного середовища у демократичних переходах колишніх авторитарних суспільств.

Наукова новизна одержаних результатів виглядає цілком переконливо і аргументовано. **В дослідженні вперше** проаналізовано розвиток демократії України в часовому проміжку 2006–2018 рр. на основі трьох найбільш поширених у світі індексів демократії – The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV; на підставі проведеного аналізу авторкою визначено зовнішні фактори, які впливали на розвиток (гальмування) процесів демократизації в Україні; визначено фактори, що пов'язують зміни розвитку демократій в обраному геополітичному середовищі у 2006–2018 рр.

в рамках зазначених індексів демократії; Визначено найбільш та найменш чутливі фактори, що пов'язані зі змінами розвитку політичних режимів в обраному геополітичному середовищі для України; виділено найчутливіші фактори на основі проаналізованих індексів, що потенційно можуть впливати на розвиток демократії України; поряд з зазначеними пунктами, які авторкою досліджено вперше у межах цієї дисертації, розвинуто гіпотезу зв'язку геополітики з демократичними транзитами; визначено ключові проблеми зв'язків елементів геополітичного середовища з розвитком політичних режимів, зокрема – демократії, на прикладі демократії України та її зв'язків з обраним для дослідження геополітичним середовищем; завдяки аналізу індексів демократії та порівняння методологій цих індексів на прикладі вимірювання розвитку демократії України в обраному для дослідження геополітичному середовищі визначено інтегральні фактори, що можуть дати поштовх для створення уніфікованого індексу вимірювання демократії.

Водночас при викладеній високій оцінці представленого дослідження деякі **положення дисертації носять дискусійний характер і потребують уточнення.**

По-перше, у дисертації не повною мірою враховано напрацювання вітчизняних авторів щодо суперечливого впливу зовнішніх факторів на процеси демократичного транзиту (напр. В. Горбулін, Ф. Рудич, М. Капітоненко, М. Золкіна). Зокрема, слід було б звернути увагу на дискусії, які велися в українському інтелектуальному середовищі щодо зовнішньополітичного вектора вітчизняної політики, на стан громадської думки щодо зовнішньополітичних орієнтацій. Це дало б змогу пояснити чому у певні періоди (одразу після розпаду СРСР) Україна не змогла повторити траєкторію розвитку країн ЦСЄ, які, як вони ж сформулювали для себе, «поверталися до Європи». В Україні високий рівень патерналізму і радянський спадок на ментальному рівні істотно нівелював роль екзогенних стимулів демократії, які надходили з країн сталої демократії.

По-друге, окремі положення новизни звучать як анотація, тому потребують деталізації і уточнення, зокрема, що мається на увазі під «факторами, що об'єднують три концепції демократії в рамках індексів The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV, задля визначення інтегрального підходу до вимірювання демократії»; «фактори, що найбільше пов'язані зі зміною розвитку демократії України в часовому проміжку 2006–2018 рр.»; «найбільш та найменш чутливі фактори», що пов'язані зі змінами розвитку політичних режимів в обраному геополітичному середовищі для України; «найчутливіші фактори на основі проаналізованих індексів, що потенційно можуть впливати на розвиток демократії України в обраному геополітичному середовищі». У тексті ці положення авторкою частково розкрито, однак у більш концентрованому вигляді їх слід було б навести у положеннях новизни.

По-третє, у роботі, як було зазначено вище, ретельно і акуратно проаналізовано теоретичні поняття, категоріальний апарат – тобто змістовна частина. Однак при цьому хотіла б порадити на майбутнє ретельнішу увагу приділяти оформленню посилань і наукового апарату в цілому. Оскільки саме в тексті цієї дисертації посилення оформлено не належним чином, що не додає охайності роботі і викликає певний дисонанс між змістом і формою роботи.

По-четверте, у дисертації варто було б врахувати неформальний вимір української політики, що мало безпосередній вплив на характер політичного режиму, який в літературі класифікується як кланово-олігархічний. Саме цей феномен був однією з причин того, що Україна потрапила у своєрідну «колію», коли фактично була приречена на багатовекторну зовнішню політику, на неконвенційні форми впливу на владу (відомі майдани) як крайнощі, які характерні для недемократичних режимів, що нівелювало позитивний вплив з боку країн усталеної демократії фактично вихолощуючи ті нововведення (програми співпраці), які звісно приймалися насамперед для забезпечення безпеки того, що нині називаємо «колективним заходом», однак теоретично мало усі шанси прискорити процеси демократизації в Україні.

Загалом висловлені зауваження є точкою зору опонента на характер зовнішніх впливів у процесах демократичного транзиту та інструментів, під впливом яких, поряд з суто внутрішніми (ендогенними) чинниками автократії трансформуються в демократії й **не знижують загалом високий фаховий рівень представленої дисертації**.

Дисертаційне дослідження виконане на високому теоретико-методологічному рівні, є об'єктивним і виваженим. Результати дослідження більш, ніж достатньо апробовані на наукових заходах, висвітлені у наукових фахових виданнях (загалом це 15 наукових праць, 8 міжнародних наукових заходах. Автореферат адекватно відображає зміст дисертації. Належної оцінки заслуговує якість оформлення наукового апарату, стиль викладення матеріалу, акуратність і коректність при оперуванні термінами, поняттями, нормативно-правовими актами, статистичними даними, доречно і переконливо, які посилюють дидактичну частину дослідження.

Дане дослідження є важливим внеском у розвиток досліджень щодо впливу зовнішніх (екзогенних) факторів у процесах демократичного транзиту, що для України наразі набуває особливої актуальності з огляду на велику залежність від західних країн у відбитті російської збройної агресії та набуття статусу кандидата у члени ЄС.

Висловлені міркування цілком підтверджують достовірність отриманих висновків та результатів дисертаційного дослідження. Отримані у дослідженні результати можуть бути використані як у прикладній політичній діяльності при вдосконаленні інструментів демократії та посиленні інституційної спроможності органів державної влади, так і у науково-викладацькій діяльності – при викладанні відповідних навчальних курсів і проведенні подальших наукових досліджень.

Проведений аналіз роботи дає підстави для висновку, що дисертаційне дослідження Катерини Федоришиної на тему «Вплив геополітичного середовища на розвиток демократії (на прикладі України)» відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її авторка Катерина Федоришина заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 «політологія».

Офіційний опонент:

доктор політичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,
завідувачка відділу політичних інститутів і процесів.

15 серпня 2022 р.

Галина Зеленько

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ
Начальник відділу кадрів
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

